

Теоктист Пачовський

ІВАН ФРАНКО ПРО «УКРАЇНСЬКУ ШКОЛУ» В ПОЛЬСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ¹

Іван Франко, досліджуючи польсько-українські літературні взаємозв'язки, чимало уваги приділив так званій «українській школі» в польській літературі. Найвидатнішими представниками цієї школи вважаються поети-романтики Северин Гощинський (1801–1876), Богдан Залеський (1802–1886) і Антін Мальчевський (1793–1826). На перший погляд могло б здаватися, що ці поети групуються довкола одного певного видатного таланту й пишуть під його впливом або наслідують його. В дійсності це не так. Творчість кожного з них виявляє свій стиль, своє індивідуальне обличчя. Тому-то цілком справедливо зауважував Франко, що «українська школа» в польській літературі «властиво не була ніякою школою, а групою талантів різнорідних»². Спільним і одночасно визначальним для цих поетів є передусім те, що вони оспівують у своїх творах життя українського народу, неодноразово черпаючи окремі мотиви, образи й сюжети з українського фольклору. На такий шлях скеровували польських поетів принципи романтизму, тогочасна історична дійсність.

Поети-романтики Б. Залеський і С. Гощинський були близькі до життя українського народу, до його фольклору. Вони жили і виховувалися на Україні, захоплювалися українською природою, з дитячих років прислухалися до співу кобзарів, вивчали українські пісні. Польський літературознавець П. Хмельовський згадує, що Б. Залеський, С. Гощинський, Т. Падура і М. Грабовський ще учнями середньої школи м. Умані, під час спільних прогулянок співали українських пісень. Зокрема, захоплювала їх пісня:

*Сойка, сойка, гей летіла
Тай звинула крила:
Горе ж мені, горе,
Не хочу за море³.*

Учасник цих прогулянок, згодом літературний критик М. Грабовський у статті про український елемент у польській літературі відмічав: «Наші найновіші поети, які народилися на Україні, покохали пісні давніх і минулих століть, що звучали при їх колісці, і внесли їх запах і барву в народну поезію»⁴. Грабовський мав на увазі поезію Гощинського і Залеського, що з'явилися друком в 20-х роках XIX ст.,

¹ Подаємо за: Пачовський Т. І. Іван Франко про «українську школу» в польській літературі // Слов'янське літературне єднання. — Львів, 1958. — С. 23–40.

² Франко І. Сучасні польські поети // Літературно-науковий вісник (далі — ЛНВ). — Т. V. — Львів, 1899. — С. 182.

³ Див.: Chmielowski P. Studja i szkice z dziejów literatury polskiej, Serya II. — Kraków, 1886. — S. 347.

⁴ Grabowski M. O elemencie poezji ukraińskiej w poezji polskiej // Literatura i krytyka. — T. I. — Wilno, 1837. — S. 102.

майже одночасно з першими поетичними творами основоположника нової польської літератури А. Міцкевича. Поетичне слово Гощинського і Залеського було також новим струменем у польській літературі, який характеризувався новими картинами й образами, що їх подарувала їм Україна.

Традиції С. Гощинського, Б. Залеського та їхнього сучасника А. Мальчевського продовжували в наступні десятиріччя XIX ст. у поезії і драматургії О. Гроза, Т. Олізаровський, Л. Совінський, Ст. Грудзінський, В. Висоцький, Ю. Коженювський, а в прозі — М. Чайковський, Т. Єж, Ю. Крашевський та інші.

Письменницькою спадщиною «української школи» в польській літературі, зокрема спадщиною поетів, цікавилися як польські, так і українські літературознавці. Перші характеристики С. Гощинського, А. Мальчевського і Б. Залеського належать критикам епохи романтизму М. Мохнацькому¹ і М. Грабовському²; в другій половині XIX ст. про них з'являються праці Л. Семенського³, П. Хмельовського⁴, А. Мазановського⁵ та інших дослідників.

Деяку увагу «українській школі» польських письменників приділили також українські вчені, наприклад І. Дашкевич⁶, О. Колесса⁷ та інші. Проте серед них найпочесніше місце належить видатному досліднику польської літератури Івану Франку, авторові розвідок, статей і рецензій про «українську школу» в польській літературі.

Перш ніж перейти до характеристики праць І Франка в цій галузі, слід згадати, що українського вченого не задовольняли роботи окремих польських літературознавців про «українську школу». В рецензії на книгу Ст. Здзярського «*Ze studiów nad "szkołą ukraińską"*»⁸ Франко писав, що, «не вважаючи на велике значення української школи в їх (польській. — Т. П.) літературі, вони (польські літературознавці. — Т. П) не здобулися на основну студію про се явище, ба навіть можна сказати закинули цілу «українську» ниву на переліг. Адже ж досі нема повного і критичного видання писань такого велетня польського слова, як С. Гощинський, не говорячи вже про інших *minores gentes*; більша частина Томи Олізаровського лежить у рукописах».

Франко дорікає польським ученим, що вони не досліджують суспільної підкладки ідейного змісту творів «української школи». Праця Здзярського, в якій розглядається питання про народність поетів «української школи», викликала у Франка зауваження як до методології, так і до добору фактичного матеріалу. Франко заявляє, що Ст. Здзярський не дає «ніякісінького поняття про те, що розуміє під українською школою, як задивляється на її значення, чи і який добачає в ній розвій ідейний або хоч формальний». Здзярський значно спростив своє завдання, «він розглядає, —

¹ Mochnacki M. O literaturze polskiej w wieku XIX. — Warszawa, 1911. — S. 131-146.

² Grabowski M. O elemencie poezji ukraińskiej w poezji polskiej // *Literatura i krytyka*. — Т. I. — Wilno, 1837. — S. 93-118; O szkole ukraińskiej poezji // *Literatura i krytyka*. — Т. II. — Wilno, 1840. — S. 1-100 і 117-142.

³ Siemiński L. Portrety literackie. — Т. I. — S. Poznań, 1865; Zaleski. — S. 475-486; S. Goszczyński. — S. 487-504.

⁴ Chmielowski P. J. B. Zaleski // *Studja i szkice z literatury polskiej*. — II. — Kraków, 1886. — S. 342-392.

⁵ Mazanowski A. A. Malczewski // *Przewodnik Naukowy i Literacki*, 1888. — S. 797-819, 901-912.

⁶ Пор. Отзыв о сочинении Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия», составленный проф. И. П. Дашкевичем // *Записки Академии наук*. — Т. 59. — Кн. I. — СПб., 1889. — С. 184-231.

⁷ Українські народні пісні в поезіях Б. Залеського // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі — ЗНТШ)*. — Т. I. — Львів, 1892. — С. 124-208.

⁸ ЗНТШ. — Т. XLIII. — Кн. 5. — 1901. — С. 24-26.

як пише далі Франко, — тільки трьох репрезентантів української школи пізнішої доби, Олізаровського, Грозу і Головінського, розглядає їх поезію, а властиво тільки людські мотиви в тій поезії, значить казкові та легендові мотиви, вірування і пісні. Винайшовши першовтвір або паралелю даного мотиву, в якій українській або білоруській або хоч би польській етнографічній збірці, автор сим і задовольняється». Франко твердить, що Ст. Здзярського не цікавить «на скільки цілість відповідає якій-небудь людській думці, відносинам України, характерові народа..., чи Україна в такому творі виходить правдивою чи карикатурною, се немов би сягає поза обрії його очей». Дослідження Здзярського Франко вважає «зовсім таким, коли б хтось, беручись описати нам різнобарвний килим, виторочував перед нашими очима в нього самі зелені нитки. Яка мета такого трактовання, — запитує він, — не розумію. Так мені здається, що перебравши таким способом усю українську школу автора за автором і твір за твором, ми так само не будемо розуміти їх значення і вартості, як і без того». Здзярський формально підходив до використання поетами української народної творчості. В дальшій частині рецензії Франко подає критичні замітки до фактичного матеріалу.

Негативно оцінив Франко також роботу Адама Креховецького «Bohdan Zaleski o sobie i współczesnych»¹. Він писав у рецензії, що Креховецький «не дає ані біографічного нарису Залеського, особливо його молодих літ, так важних для зрозуміння всієї його діяльності, ані розбору його творів, але обмежується виписками з листів».

І до монографічних робіт про представників «української школи» І. Франко пред'являв деякі претензії. Для прикладу можна назвати рецензію Франка на дослідження про Михайла Грабовського, написане сином останнього Тадеєм (Michał Grabowski, jego pisma krytyczne i pojęcia polityczne, przez Dr. Tadeusza Grabowskiego, Przegląd Polski, t. 137, s. 381–459; t. 138, s. 88–125 i 245–283)².

На початку Франкової рецензії читаємо: «Ім'я Михайла Грабовського, одного з найвидатніших представників українсько-польської письменської школи, з різних причин цікаве також для історика української школи». Проте дослідник творчості М. Грабовського, як стверджується далі в рецензії, залишив у стороні його зацікавлення українським фольклором, використання фольклору в творах на теми з українського життя, зв'язки з українськими письменниками. Франко висловлює «жаль, що автор (дослідження про Грабовського. — *Т. П.*) не кермувався троха ширшим поглядом; М. Грабовський в усякім разі немаловажна фігура в історії українсько-польського духового розвою».

Одночасно Франко не закривав очей на позитивні якості робіт, що стосувалися «української школи». Так, наприклад, високо оцінив він «Листування Б. Залеського», видане сином поета Діонісієм³. Названа публікація містить чимало цінного матеріалу для літературознавства.

Франко ставив перед дослідниками «української школи» три основні завдання, а саме: докладніше визначення поняття цієї школи, повніше видання її пись-

¹ ЗНТШ. — Т. XLIII. — Кн. 5. — 1901. — С. 23–24.

² ЗНТШ. — Т. XLVII. — Кн. 3. — 1901. — С. 33–34.

³ ЗНТШ. — Т. XLIII. — Кн. 5. — 1901. — С. 22–23.

менницької спадщини та з'ясування ідейного змісту творів. На ці питання він дав до деякої міри і відповідь у своїх працях.

У польському літературознавстві до «української школи» включали лише поетів епохи романтизму та деяких їх послідовників. Франко свій погляд на це питання виклав у доповіді «Wzajemny stosunek literatury polskiej i ruskiej»¹, прочитаній 1894 р. на з'їзді польських письменників у Львові, а також у вступній частині своєї розвідки про Антона Шашкевича², одного з представників «української школи».

Ось що пише український учений в останній роботі: «Те, що історики польської літератури привикли називати “українською школою”, поезій Мальчевського, Б. Залеського та Гощинського, повісті й вірші М. Чайковського, Т. Олізаровського та Грози, деякі повісті Крашевського, деякі праці М. Грабовського і т. п. являються при ближчій догляді, немов верхом значної гори, що осяяний сонцем видніється здалека, але насправду здвигається над значним числом поменших горбків і творить, немов ефективно закінчення довгого гірського пасма, якого початки губляться десь у сутінках XVI віку».

Далі Франко переходить до конкретних фактів, називає письменників і їх твори. «Від “Panoszy” Папроцького та “Rozolanii” Кльоновича, — пише він, тягнеться неперервним рядом у польській літературі описування та оспівування України, української природи, українських панів, навіть козаків (наприклад, Конашевича в “Wojnie chocimskiej”) Вацлава Потоцького) та важніших подій української історії (пор., підкреслює Франко, мою збірку польських віршів про Хмельниччину)».

У доповіді «Wzajemny stosunek literatury polskiej i ruskiej» Франко з давньої польської літератури причислив до «української школи» ще й таких поетів, як Коховського, Шимоновича та Зіморовичів, а з XVIII ст. Трембецького, Карпінського, Красицького та інших.

У творах названих поетів неодноразово трапляється художнє відтворення образів, картин і пейзажів України. Всі вони, як зазначає далі Франко, були попередниками письменників першорядного таланту, а саме Мальчевського, Залеського і Гощинського, яких у польській літературі називають «українською школою». Франко ж вважає, що твори цих поетів-романтиків становлять вершину значно ширшої «української школи».

Упродовж XIX ст. виступили такі письменники-реалісти, як Ю. Коженьовський, Т. Єж і З. Качковський, які, продовжуючи традиції «української школи», основували свої твори на матеріалі з життя України.

Названі вище представники «української школи» писали польською мовою. Разом із цим Франко вказує на ряд польських письменників, що вже з давніх часів зверталися до української мови, писали нею твори на теми з українського життя. Це друга група письменників «української школи».

Одним із найдавніших представників другої групи Франко вважає Якова Гаватовича, автора польської шкільної драми «Tragedia albo wizerunek śmierci przeświętego Chrzcziciela przesłańca Bożego» (1619), до якої були додані дві інтерме-

¹ Pamiętnik zjazdu literatów i dziennikarzy polskich. — Lwów, 1894. — S. 1–4.

² Франко І. «Король Балагулів». Антін Шашкевич і його українські вірші — ЗНТШ. — Кн. I. — Т. LVII. — 1904. — С. 1–34.

дії, написані українською мовою. Згодом Іван Франко назвав ці інтермедії «Продав kota в мішку» і «Найкращий сон».

До нашого часу збереглося, як стверджує він, багато українських віршів з XVII і XVIII ст., складених поляками¹, для прикладу називає пісню про козака і Кулину², а також рукописний збірник пісень Д. Рудницького³.

«Маємо звістки, — пише Франко, — що при дворах польських панів у XVIII і на початку XIX в. бували свої турбаністи з козаків або шляхтичів, що для потіхи панів повинні були співати або укладати українські пісні, розуміється, відповідні»⁴. Збірники таких пісень дійшли до нас у рукописах. Іван Франко зупиняється на одному такому збірнику з 1780 р. і називає сімдесят вісім віршів, складених українською мовою⁵.

На окремі збірники такого ж змісту згодом звернув увагу М. С. Возняк, який детально охарактеризував вміщені в них українські вірші у своїй мало ще оціненій і використовуваній у літературознавстві праці «Матеріали до історії української пісні і вірша»⁶.

У XIX ст. українською мовою писали Т. Падура, А. Шашкевич, П. Свенцицький та інші поляки родом з України; їх творчість також привернула увагу Франка.

Як бачимо, Франко значно поширив межі «української школи», включаючи до її складу ряд письменників різних епох, та виділив у ній дві течії щодо мови. Це була відповідь на перше питання, яке поставив Франко у своїх працях про «українську школу» в польській літературі, визначення самого поняття цієї школи.

Другим важливим завданням, яке поставив Франко, було опублікування рукописної спадщини письменників «української школи». Як відомо, багато віршів давньої польської літератури з різних причин залишилися в рукописах, недоступних для широких мас.

Одну з таких сторінок «української школи» відкрив І. Франко.

У розвідці «Хмельниччина 1648–1649 років у сучасних віршах»⁷ він опублікував тексти 42 окремих віршів, з яких 28 складені польською, 13 латинською, один українською мовою. Ці вірші анонімні. Більшість їх знайдена у колишній бібліотеці Оссолінських у Львові, три — у музеї Чорторийських у Кракові. Останні надіслав Франкові професор Бодуен де Куртене.

Опубліковані вірші за своїми жанрами, читаємо у розвідці, — це «пісні, памфлети, сатири, епіграфи, ущипливі епіграфії, що відносяться до Хмельниччини та її героїв». Іван Франко вважав опубліковану ним збірку «тільки першою спробою систематичної колекції сего рода творів».

На Франкову публікацію відгукнувся рецензією професор Брюкнер⁸. Рецензент зазначив, що чимало польських віршів про визвольну війну залишилося ще

¹ ЗНТШ. — Т. LVII. — Кн. 1. — 1901. — С. 2–7.

² Пор. І. Франко. Козак Плахта, українська народна пісня, друкowana в польській брошурі р. 1625 // ЗНТШ. — Т. XLVII. — С. 1–28.

³ Пор.: Возняк М. Из співаника Домініка Рудницького // ЗНТШ. — Т. CL. — С. 243–252.

⁴ ЗНТШ. — Т. LVII. — Кн. 1. — 1901. — С. 3.

⁵ Там само.

⁶ Українсько-руський архів НТШ. — Львів. — Т. IX. — 1913; Т. X. — 1914.

⁷ ЗНТШ. — Т. XXIII і XXIV. — Кн. 3, 4. — 1898. — С. 1–114.

⁸ Kwartalnik Historyczny. — Lwów. — P. XIII. — 1899. — S. 582–592.

поза розвідкою Франка: вони є в бібліотеках Гданська, Вроцлава і Петербурга. Брюкнер робить деякі доповнення, відзначаючи, що його публікація не вичерпує усіх віршів. «Те, що приводжу, — пише він, — є тільки горсткою з цієї великої кількості сатирично-поетичного струменю XVII ст., в нас досі завжди ще слушно не оціненого». Крім цього, Брюкнер зауважує щодо авторства окремих віршів. Він, наприклад, вважає, що вірш «Prywat Polską kieruje», який Франко зараховує до анонімних творів, написав Старовольський. У цілому публікацію Франка Брюкнер оцінює позитивно, вважає заслугою українського вченого відкриття нової сторінки польської літератури.

Пильно вивчав І. Франко і польські рукописні твори пізнішого часу, тематика яких зв'язана з життям українського народу, та публікував їх тексти. Так, у 1894 р. появилися видані Франком з рукопису два вірші про Коліївщину: «На Україні в Жаботині свавольні козаки» і «Ей, у місті при лісочку да славнім Тумані», складені українською мовою поляком¹. У 1904 р. він перевидає «Польську поему про уманську різню»². Франко виявив також зацікавлення до творчості Т. Заборовського (1799–1828), якому присвятив окрему статтю³. На початку її читаємо: «Між польськими поетами перехідної доби від псевдокласицизму до романтизму займає окреме місце Тимон Заборовський не тільки своїм незвичайним талантом, але також тим, що теми майже до всіх своїх більших творів брав із українсько-руської минувшини». Серед цих творів Франко виділяє трагедію «Богдан Хмельницький» («Bohdan Chmielnicki») і, аналізуючи її, наводить цікаві уривки з рукопису.

Опублікував з рукописів український учений твори деяких польських поетів 30-х і 40-х років XIX ст., складені українською мовою, наприклад пісні К. Ценглевича «Орав мужик край дороги»⁴ і «Втікай відци, дуй конику»⁵ та поему М. Попеля «Русин на празнику»⁶, а також встановив віршову спадщину А. Шашкевича. Саме на підставі його творів, виданих С. Буцинським⁷, і рукописної збірки, знайденої в селі Адамівці (недалеко Бережан), в якій містилися і Шашкевичеві пісні, Франко визнає авторство Шашкевича для 15 віршів: «Над Ятраньом», «Любов», «Як чие щастя», «Чарівниця», «Горе в серці», «Сор у хаті», «Вспоминка», «Думи», «Минулось», «Бурлака», «Минувше», «До другів», «Іван з Корнієм», «Мазур голубець», «Целіні»⁸. Окремі тексти цих віршів, зокрема неопубліковані досі, приводяться повністю у Франковій розвідці про Шашкевича.

Як уже відмічалось, Франка турбували рукописні твори і таких видатних представників «української школи», як С. Гоцинського і Т. Олізаровського. Однак, мабуть, не мав він можливості видати їх.

¹ Житє і Слово. — Т. II. — Львів, 1894. — С. 65–67.

² ЗНТШ. — Кн. 6. — Т. LXII. — 1904. — С. 5–15.

³ І. Франко. Хмельницький — непризнаний польський патріот // ЗНТШ. — Кн. 3 і 4. — Т. XXIII–XXIV. — 1898. — С. 9–17.

⁴ Зоря. — № 5. — Львів, 1884. — С. 37.

⁵ Зоря. — № 8. — Львів, 1886. — С. 136.

⁶ Житє і Слово. — Т. IV. — Львів, 1895. — С. 195–201, 461–463.

⁷ Pieśni Antoniego Szaszkiewicza wraz z jego życiorysem, wydał Stefan Buszczyński. — Kraków, 1890.

⁸ Пор. ЗНТШ. — Т. LVII. — С. 27.

Франко, публікуючи твори польських письменників на теми з життя України, наголошував їх пізнавальне значення. Висвітлення змісту цих творів та їх ідейного звучання становить основну тему в його дослідженнях про «українську школу».

Українську тематику відзначає Франко вже в польських літературних пам'ятках XVI століття, його увагу привернула поема С. Кльоновича «Роксоланія» («Rocholania». Kraków, 1584), з якої він переклав українською мовою уривок про давній Львів¹. В оповіданні про Федору, що тужить за своїм милим, Франко бачить дещо спільне з сюжетом балади Т. Г. Шевченка «Тополя»².

Значно більше приділив місця Франко у своїх працях польській віршованій літературі XVII століття. В розвідці «Хмельниччина 1648–1649 років у сучасних віршах»³ він охарактеризував визвольну війну українського народу, спираючись на багатий матеріал польської віршованої спадщини. Франко взяв до уваги, крім відомих творів С. Зіморовича («Kozaczyzna», «Burda-ruska» — 1663), С. Твардовського («Wojna domowa z Kozaki i Tataru» — 1660), забуті вже останнім часом віршовані твори Я. Бялобоцького («Pogoda iasna oyczyzny» — 1650; «Klar męstwa» — 1649) і М. Кучваревича («Relacja Expedycyey Zbaraskiej» — 1650), а також анонімні вірші, опубліковані в додатку до названої розвідки. В цих творах, за словами Франка, «встає перед нами мов жива і промовляє безпосередньо польська суспільність XVII віку». В них відтворено причини визвольної війни, її хід, героїв та відношення поетів до цього всього у страшну для шляхетської Польщі епоху Хмельниччини. Нестерпне гноблення трудящих шляхтою, моральний занепад її та безсилля шляхетської державної адміністрації, які, на думку Франка, найперш спричинилися до боротьби проти шляхетської Польщі в 1648 р., є предметом засудження деяких польських поетів. Це підтверджує сатирична поема «Satyr Podgórski w roku 1654 zjawiony», памфлет «Coś nowego pisanego, roku tysiąc sześćsetnego pięćdziesiątego wtórego», «Lament oyczyzny strapionej», твори М. Кучваревича, Я. Бялобоцького, С. Твардовського і С. Зіморовича, з яких у Франковій розвідці наводяться окремі уривки. Після цього Франко робить таке зауваження: «Ми привикли від польських істориків слухати запевнень, що Хмельниччина була виключно соціальним бунтом, повстанням хлопів проти панів, або, як говорить лірик Куліш, руїників проти культурників. Усякі національні і релігійні мотиви, мовляв (йдеться про висловлювання Куліша. — Т. П.), не мали в тім темнім руху ніякої ваги, були прищіплені до нього пізніше православними духовними, сліпими кобзарями та нетямущими українськими публіцистами і істориками-патріотами». Однак польські вірші XVII ст. показують інше, уривки, що їх наводить Франко, переконливо свідчать, що визвольна війна була викликана не тільки соціальним гнітом, але в неменшій мірі і мотивами національного і релігійного характеру. В цьому відношенні твори польських віршописців були співзвучні з українськими народними піснями і думами. Правда, не у всіх віршах причини визвольної війни виявлені з тих позицій, на яких стояли народні співці. Значна

¹ Франко І. Старанний Львів. Читанка руска для третьої класи шкіл середніх. — Львів, 1896. — С. 113–116.

² Франко І. «Тополя» Т. Шевченка. Твори. — Т. XVII. — Київ, 1955. — С. 73–74.

³ ЗНТШ. — Т. XXIII і XXIV. — С. 57–114.

частина польських поетів, виражаючи ідеологію шляхти, вороже ставиться до визвольного руху народних мас. Негативними та глузливими рисами наділяють вони образи козацтва і його керівників, зокрема Богдана Хмельницького.

У дальшій частині Франкової розвідки розглядається відображення у віршах воєнних дій 1648–1649 років. Про перші битви Хмельницького з польською шляхтою віршів мало. Про корсунську битву є тільки один вірш «Na pogrom Ichmościów panów hetmanów pod Korsuniem» (1648), в якому описується поразка шляхти та кидається їй докір за розкішне життя і відсутність патріотизму.

Значно більше, переважно сатиричних, віршів складено про битву під Пилявцями. В них відтворено картини поразки польської шляхти, чимало місця відведено одному з керівників шляхетських військ Домініку Заславському.

«На нього, — як пише Франко, — польські віршописці звалили майже всю вину за невдачі, перебрали і виволікли на прилюдну наругу його приватне життя, його виховання, його привички, обсипали його наругою і прокляттями і тільки один-однісінький голос піднявся несміло в його обороні, зазначаючи, що не він один був тоді гетьманом, а не мавши всієї власті над військом не можна нести усієї одвічальності».

У цей критичний для шляхетської Польщі період окремі віршописці висловлювали думки, що корисно було б скерувати козаків проти турків. Франко, навівши про це уривок з поеми С. Твардовського «Wojna domowa z Kozaki i Tataru», заявляє: «Як бачимо, тепер шляхта готова була й до слов'янофільства, забуваючи, що перед 1648 р. польський уряд під найтяжчими карами заборонив козакам рушати на море і шарпати Туреччину».

З пізніших битв козацтва з польською шляхтою відтворює С. Зіморевич у поемах «Kozaczyzna» і «Burda ruska» облогу Львова.

У першій поемі виведено трьох селян-українців, з яких кожний розповідає про свої пригоди під час облоги міста. Наприклад, один з персонажів, Войдилло, що перед приходом козаків до Львова схоронився до церкви Юра, розказує, як після здобуття церкви козаки повбивали чимало присутніх, там і грабували.

Процитувавши розповідь Войдилла, Франко зауважує: «Зіморевич кермується тенденцією замазати національні і релігійні мотиви Хмельниччини і суперечно з množestvom інших сучасних свідоцтв малює козаків як простих розбишак, що не шанували й своїх братів русинів, руського духовенства, руських церков».

Співставлення поеми Зіморевича з тогочасними історичними джерелами заперече вигадки поета; Франко зауважує, що ні Коховський, ні Твардовський, ні Кучваревич, ні Чехович, які були свідками тогочасних подій, не згадують нічого про різню і грабіж у церкві. Посилаючись на ці джерела, Франко спростовує опис Зіморевича, до якого зверталися як польські (Кубаля, Лозінський), так і українські (Костомаров, Куліш) історики.

Історична правда відсутня і в поемі «Burda ruska», в якій Зіморевич, як пише Франко, «тенденційно згустив фарби, описуючи козацьку різню і спустошення». З історичних документів відомо, що ніякої різни в 1648 р. під Львовом не було. Одночасно, відмічає Франко, є в цьому творі й достовірні спостереження, і на підтвердження наводить уривки, в яких зображено пожежу в передмісті Львова.

Характеризуючи зміст польських віршів про воєнні події 1648 р., український учений не обминає їх ідейного звучання. Віршописці, читаємо в його розвідці, «жадали направи приватної моралі — лагідності для підданих, чистоти сімейного життя, тверезості і простоти, але думка про поправу суспільних і державних інституцій або зовсім дрімала, або ледви відважувалася проявляти себе шепотом (“*Coś powego pisanego*”), а страшенна лютість на “хлопство”, жорстокість і погорда до всього, що не шляхетське, не давала надії навіть на поправу приватної моральності». Франко стверджував, що значна більшість поетів, відображуючи воєнні дії 1648 р., не зосереджувала своєї уваги на пороках суспільного ладу шляхетської Польщі, не роздумувала над їх подоланням, вороже ставилася до волелюбних прагнень народних мас. Однак окремі польські поети до відтворення визвольного руху підходили з демократичних позицій. Можливо, що їх було більше, ніж називає Франко, тому, що він не мав, як зауважував професор О. Брюкнер, усіх віршів про події 1648 року¹.

У своїй розвідці деяку увагу приділив Франко і віршам, що змальовували хід визвольної війни в 1649 році. Ці вірші мали свою специфіку, відрізнялися від віршів про воєнні події 1648 року. Український дослідник писав, що в них «замість плачу, нарікання, докорів та проклять бачимо спокійне оповідання подій, віршовані дневники і ревеляції». Своєрідними записками сучасника назвав Франко один з таких віршів — «*Zbaraska expedicia*», в якому описано облогу Збаража. Про збаражську облогу склали вірші М. Кучваревич («*Relacya Expedycyey Zbarazkiej*») і Я. Бялобоцький («*Klar męstwa*»), її картини відтворив С. Твардовський.

Детального розгляду віршів про воєнні події 1649 р. Франко не подав, можливо, тому, що багато з них були вже надруковані. Проте і у віршах цієї групи прослідковує він відбиття історичної правди. Ці вірші, як і про битви 1648 р., допомагали вивчати хід визвольної війни та доставляли матеріал для спростування окремих неточностей у працях істориків XIX ст. про визвольну війну.

Цінні дані знаходив Франко і в опублікованих ним творах про Коліївщину, які заперечують невірні твердження польських істориків про події минулого².

Пізнавальне значення віршів про визвольну війну 1648 р. і 1649 р., а також віршів про Коліївщину спонукало Франка опублікувати їх тексти, зокрема тих віршів, які досі не друкувалися. Опублікована Франком рукописна спадщина польських поетів подає новий матеріал для вивчення визвольної війни, а її характеристика дорогоцінна тим, що зроблена з демократичних позицій.

Картини визвольної боротьби українського народу відображували у своїх творах і польські письменники пізнішого часу. Наприклад, Ю. Немцевич (1758–1841) і Т. Заборовський (1799–1828) є авторами драматичних творів про Богдана Хмельницького. І. Франко, як уже зазначалося, присвятив окрему статтю розглядові п'єси Заборовського «*Bohdan Chmielnicki*» (1823),³ яка, на погляд українського вченого, «цікава для нас не так своєю будовою (псевдокласичний шаблон) або

¹ Kwartalnik Historyczny. — P. XIII. — 1899. — С. 588–592.

² Пор. І. Франко. Польська поема про уманську різню. — ЗНТШ. — Кн. 6. — Т. LXII. — 1904. — С. 1–40.

³ ЗНТШ. — Т. XXIII і XXIV (Miscelanea). — С. 9–17.

поетичною вартістю (вона не велика), як радше тим розумінням характеру і планів Хмельницького, яке автор поклав основою свого твору».

Із цих же позицій підходить Франко до характеристики п'єси Заборовського. Він звертає особливу увагу на образ Богдана Хмельницького, характеризуючи його на тлі ситуацій, в які вводить героя драматург.

Дія проходить над Смотричем, близько Камінця, як здогадується Франко, у 1653 році. Зміст п'єси становить боротьба проти польських магнатів, які в нелюдський спосіб гноблять народ. Богдан Хмельницький, який разом зі своїм сином Тимошем (у творі зветься він Тимофієм) очолює цю боротьбу, гостро засуджує жорстоких експлуататорів-магнатів і одночасно стає на захист широких прав народу. Цей головний мотив сильно звучить у п'єсі, що Франко підтверджує, наводячи окремі уривки з діалогу Хмельницького з сином. Ось деякі з них:

*Zniszczenie władz nieprawych, które światem rządzą,
Pierwszą było, ostatnią jest Bohdana żądzą.
Miłość swobód w tem sercu zawrzała najraniem
Jak ojczyznę kochałem! Jak żyć chciałem dla niej!
Jakie przemiany lasów i nieszczęść koleje
Przetrwał ten wielki naród, a dzisiaj niszczeje!
Kilku to ludzi chciwość znaczenia i skarbów,
Zręcznie się wylamawszy z prawych rządu karbów,
Lud w poddaństwie trzymając, a króla w niewoli,
Sprawczynią jest dzisiejszej kraju smutnej doli.
Ci zamiast co by mieli węzłem świętej zgody
Pobratnić, zbliżyć, jednać i łączyć narody,
Silnym rządem umacniać, aby kiedyś pod nim
Stały się kiedyś groźne mocarstwom zachodnim,
Widokiem tylko własnych stąd zysków zajęci
Wskrzyszali w nich uśpione ku sobie niechęci.
Najbardziej ich łudziły wzrok łupieży chciwy
Sączące miód i wino góry, żyzne niwy.
Bogactwa błogich Dniepru, Bugu, Dniestru brzegów
Jakich że nie wazyli środków i wybiegów,
Aby swobodne ludy tych gór, pól i lasów
Jątrzyć do krwawych z sobą wyciągać zapasów,
A tak (i u) pragnionych kosztować słodyczy,
Prawa własności prawem zgwałciwszy zdobywszy.*

Хмельницький, говорячи далі, що за цей важкий гніт зустріла магнатів заслужена кара — поразка під Жовтими Водами і Пилявцями, каже:

*Musiła upaść Polska, lecz z jej gruzów musi
Powstać gmach połączonej razem z Polską Rusi.
Ten zamiar z mieczem w ręku i z praw ludzkich księgą*

*Całą slowianów mysie popierać potęgą.
Moim orężem wolność, wolność moją tarcza!
Jeśli mi w tym zawodzie lata nie wystarczą,
Których mi los przeciwny może mało liczy,
Syn mój spełnienie dzieła po mnie odziedziczy.*

Тиміш одобрює плани батька, він також далекий від ролі кривавого месника тому, що бачить перед собою, як зазначає Франко, вищу, більш гуманну мету, йому здається, що мати з-за могили кличе до нього:

*Za ojczyznę, za ludzkość, za ludów swobody
Tym orężem walcz, godnym stań się tej nagrody.*

Б. Хмельницький, очікуючи приходу військ Виговського, запалює своїх воїнів на боротьбу з магнатами. Проте успіху не досягає. Головна причина невдачі — зрада Виговського, що призвела до загибелі козацьких сил і сина Тимоша. Трагедія закінчується монологом Хмельницького, в якому висловлює він жаль, що не міг здійснити своїх волелюбних задумів.

З приводу концепції драматурга, що знайшла втілення в образі Хмельницького, Франко писав: «Ми не беремося розсуджувати, на скільки те розуміння є витвором власної фантазії Заборовського, але не можемо не висказати думки, що могла тут бути якась крихітка традиції, котра держалася серед дрібнішої польської і української шляхти. Ся шляхта здавна нелюбим оком дивилася на бутних магнатів і могла навіть в Хмельницькім бачити не так ворога Польщі і польського народу, як радше ворога тих можновладців. Відси дуже близько до такої концепції, що Хмельницький бажає вигубити можновладство на Україні властиво для добра Польщі, бачачи в тім можновладстві терновий пліт, що ділить Польщу від Русі. Розуміється, ми не маємо доказів на те, чи була як раз така традиція про Хмельницького серед польської дрібнішої шляхти, але факт її нелюбові до магнатів безсумнівний: ся нелюбов, ся окрема дрібношляхетська традиція просвічує між іншим майже у всіх історичних працях недавно помершого польсько-українського історика Антонія Ролле». Крім цього, Франко, навівши уривки з п'єси, що характеризують Хмельницького не тільки як захисника трудящих України, але і як поборника з'єднання всіх слов'янських народів, зокрема українського і польського, писав, що на таке трактування образу могли вплинути погляди польських революційно-патріотичних товариств початку XIX ст. («Wolne mularstwo narodowe», «Narodowe towarzystwo patryjotyczne»), які діяли на території Польщі і України («від Варти аж до Дніпра»), «Чи належав, — пише Франко, — Заборовський до тої конспірації, сего не знаємо, але се певна річ, що думки, які він тут вкладає в уста Хмельницькому, а власне думка про зв'язок України з Польщею по зваленню польського магнатства були провідними думками цих конспірацій». Доказом, що думки про федерацію слов'ян будилися серед дрібної шляхти, є твори Заборовського, зокрема його трагедія про Богдана Хмельницького, яка, за словами Франка, цікава «незвичайним зрозумінням характеру Богданового і

запалом до свободи, в котрім можемо бачити відгомін ідей великої французької революції і Шіллерових тираножерних драм».

Франко високо цинив трагедію Т. Заборовського «Богдан Хмельницький» за її ідейне звучання, за заклик до дружби українського і польського народів. Її автора він назвав «попередником тої української школи, що так пишно розвилася в добі романтизму і була одною з найбільш блискучих сторінок у історії нової польської літератури».

З поетів-романтиків «української школи» особливо цинив Франко С. Гощинського, автора героїчної поеми «Zamek Kaniowski». Йому присвятив він окрему статтю, опубліковану в 1889 р. на сторінках газети «Kurjer Lwowski», — «Poeta-bohater»¹. На початку цієї статті зазначено, що життя, громадська діяльність і літературна творчість Гощинського, «одного з найбільших митців польського слова і одного з найбільших героїв, яких видав польський народ», ще чекають на свого дослідника. Франко підкреслює, що дослідження про автора поеми «Zamek Kaniowski» пригадають молоді, «яких то людей праця, зусилля і посвята лягли в основу тих волелюбних і культурних здобутків, які маємо сьогодні і яких, на жаль, дуже часто ні як слід цинити ні теж в належній мірі зберігати і використовувати не потрапляємо». Після цих вступних уваг Франко подає основні відомості про життя і діяльність поета та називає найвидатніші його твори, а саме «Duma na gruzach ojczyzny», «Duma o Stefanie Czarnieckim», «Zamek Kaniowski», «Modlitwa wolności», «Rejtan», «Larwa niewoli», «Ojczyzna matka», «Uczta zemsty», «Korab wolności» та інші.

Вузькі рамки статті, призначеної для масового читача, не давали можливості дати докладний аналіз творів Гощинського. Франко мав можливість лише загально характеризувати творчість видатного польського поета, причому звертав увагу передусім на ідейне звучання. Революційну насагу творів Гощинського він характеризує так: «Написав (Гощинський. — Т. П.) поезію “Дума на руїнах батьківщини”, за яку переслідує його поліція» або «Писав поезії, повні вогня і сили, які, поширюючись у рукописах, причинилися до збудження того полум’я, що вибухав довкола (йдеться про антицарські повстання)». Дуже високо оцінив Франко поему «Zamek Kaniowski» — твір про Коліївщину. Він звертає увагу на окремі деталі, наприклад, на образ бандуриста, майстерно змальований у поемі, співставляє його з бандуристом в поезії Т. Шевченка². Поезії Гощинського Франко оцінював як прогресивні твори.

Не такі високі ідейно-художні якості знаходив український революціонер-демократ у поетичній спадщині Б. Залеського і А. Мальчевського. Правда, Франко не відмовляв їм у таланті. Богдана Залеського, наприклад, називав великим поетом, одним з найбільших і найоригінальніших у Слов’янщині³, його опис українського степу (у поезії «Step») ставить поряд з описами Шевченка⁴, вважав, що Залеський, «без сумніву, по своїм інтенціям та почуванням найбільш український

¹ Kurjer Lwowski. — № 331–332. — 1889; у перекладі на українську мову вперше опублікував цю статтю М. С. Возняк у 1936 р. (І. Франко. Северин Гощинський, поет-герой // Новий час. — № 82. — Львів, 1936).

² Франко І. Передне слово (До «Перебенді» Т. Г. Шевченка). Твори. — Т. XVII. — К., 1955. — С. 55–56.

³ ЗНТШ. — Т. LIII. — 1901. — С. 22.

⁴ І. Франко. Твори, т. XVII, стор. 59.

поет у польській літературі»¹, високо цинив майстерність його спорідненої з українською народною піснею віршової форми², але більшість поезій Залеського в ідейному відношенні не викликала у Франка схвалення.

Негативно до ідейного спрямування поезії Залеського ставився Франко ще в шкільні роки. Ось що пише він у статті про Б. Залеського³: «А ми, читаючи колісь, дітьми ще, його думки українські, тоді вже думали, що автор їх давно помер в якійсь незвісній закутині, не знаний нікому, таємничий і міфологічний, як таємничою і міфологічною, одірваною од живого контексту життя і історії, облітою неприродним казочним блиском, є та Україна, котру він заляв у свої строфи». Хоч у поезіях Залеського творчо використовується народна пісенність і змальовувались картини з козацького життя, вони позбавлені глибокого ідейного змісту. Для підтвердження цього Франко зупиняється на таких поезіях, як «Lach Serdeczny na marach», «Ukaranie» та інших.

Франко вважав, що та Україна, яку оспівував Залеський, «находилася у нього в кабінеті, на образку, намальованім для нього якимсь родаком». Головну рису поезій Залеського він бачив у фантастичності, відсутності елементів реалізму.

Правда, писав він, «...всяка поезія, се свого рода сонний привид, галюцинація, на хвилю заслонююча перед нами окружаючу нас дійсність. Та тільки ж різні бувають галюцинації поетичні. Одні, як покріплюючий напій, зміцнюють наші сили до труду, прояснюють наші очі духовні, розвивають чуття, роблять нас ліпшими і пожиточнішими членами суспільства — і ті поезії вічно живі, вічно свіжі, тих і по тисячах літ люди не перестануть розуміти. Другі — се розвір гащину або опіюм: уколисують до сну, розвертають до сну, розвертають перед сонними очима чудові фантазмагорії, але лишають заворот голови, млість, отупіння нервів і ослаблення мускулів; до сего розряду я одніс би найбільшу часть оригінальних поезій Б. Залеського». Для прикладу називає Франко поему «Duch od stepu».

Залеський у своїх поезіях на українські теми змальовував Україну як невід'ємну частину шляхетської Польщі, зображував життя і походи козаків як служіння Польщі; описував їх братання з шляхтою. Згодом він підмінив у своїх поезіях образи козаків, що боролися в одних лавах з «ляхами сердечними», картинами католицького аскетизму і містики.

Франко твердить, що ідеологічні позиції Залеського були продовженням шляхетських традицій ще від часу Люблінської унії, не являли собою живої сили. Український народ в очах Залеського не був живим, незалежним, Україна для нього — фікція. «Чим краще, — пише Франко, — мальована була ця фікція, тим гірше для польської суспільності, бо тим сильніше скріплювалась в її умі і серці-одна велика ілюзія».

Такі погляди на поезію Залеського зберіг Франко і в пізніші роки. В рецензії на «Листування Б. Залеського»⁴, опублікованій в 1901 р., він писав: «В своїй поезії Б. Залеський може найменше реальний зі всіх звісних нам поетів: дійсні люди,

¹ ЗНТШ. — Т. XLVII, — 1902. — С. 32.

² ЗНТШ. — Т. IV, — 1901. — С. 30–31.

³ Франко І. Й. Б. Залеський // Зоря. — № 7. — 1886. — С. 117–118; № 8. — С. 132–133.

⁴ ЗНТШ. — Т. XLIII. — С. 22–23.

відносини, події за дотиком поезії якось розпливаються, втрачають свої натуральні обриси, тонуть у потоках слів, звуків, мелодій; дар пластичного вислову, характеристики, аналізу був зовсім недоступний для нього. Навіть та Україна, яку він так гаряче любив, малювалася в його поезії в зовсім фантастичних нарисах і хто знає, чи той фантастичний малюнок не причинив польській суспільності багато шкоди, так само, як певно принесе шкоду й неменше фантастичний, хоч у протинім, ворожим та ненависним напрямі малюнок у славній “трилогії” Сенкевича.

Залеський має про поезію «вироблені, ясні та рішучі погляди, над своїми віршами працює старанно і дбає про те, щоб усі вони відповідали одній провідній ідеї»¹.

Однак ідейно його поезії були скеровані на відновлення шляхетського панування на Україні, далекі від інтересів українського народу. Поезія Залеського була позбавлена ідей служіння народові і тому не була корисна широким масам.

Відсутність життєвої правди відзначав І. Франко в ліро-епічній поемі «Марґа» А. Мальчевського, третього представника «української школи» польських романтиків. Поетичний талант в автора «Марії» був, однак образи козаків, татарів і поляків вийшли казковими².

У цілому ж у польських поетів-романтиків «української школи», незалежно від їх негативних рис, Франко цинив любов до українського народу (справжнього чи ідеалізованого), любов, яка за допомогою їх творів виціплювалася в польську суспільність, викликала в неї зацікавлення до українського народу, до його минулого, його творчості³.

Традиції поетів-романтиків «української школи» продовжували в другій половині XIX ст. Леонард Совінський (1831–1887), Станіслав Грудзінський (1851–1894) і Володимир Висоцький (1846–1894). Характеристику цих поетів подав Франко у статті «Сучасні польські поети», присвяченій розглядові поезії другої половини XIX століття⁴.

У цей час, пише Франко, Україна дала польській літературі «кількох талановитих поетів, немов епігонів... “української школи”». Серед них почесне місце належить палкому демократу, популяризатору творчості Т. Шевченка Леонарду Совінському, який, за словами Франка, «не вагався в своїх віршах не раз висловлювати думки, що вибігали далеко поза обсяг того, що було прийняте і приличне в салонах не тільки шляхти, але ліберальної та поступової буржуазії».

Л. Совінського Франко визнає прогресивним поетом. Ось що пише він про його поезію: «...своїм різким, мужеським характером, що бажає діла, характеру і сили, що вміє гарячо любити і гарячо ненавидіти, Совінський являється безпосереднім наслідником музи Гощинського». Далі для підтвердження він наводить уривки з вірша польського поета.

У поетичній спадщині Совінського — драма «Z życia» (1860), поема «Graf Jarosz» (1875), вірші «O zmroku» (1885), поема «Praznik» (1881) — Франко ви-

¹ Там само.

² Франко І. Сучасні польські поети // ЛНВ. — Т. V. — С. 185.

³ Franko I. Wzajemny stosunek literatury polskiej i ruskiej. Pamiętnik literatów i dziennikarzy polskich. — Lwów, 1894. — S. 2.

⁴ ЛНВ. — Т. V. — Львів, 1899. — С. 176–199.

діляє драму «Na Ukrainie» (1873), яка, за його словами, «обік “Замку Каньовського”, без сумніву, найсильніше і найважливіше, що дала польській літературі Україна в XIX віці».

Совінський відомий і як перекладач поезій Шевченка, зокрема поеми «Гайдамаки». Йому ж належить також дослідження про великого українського поета. «Для нас українців, — пише Франко, — Совінський є і буде одною з найсимпатичніших постатей на польським Парнасі».

Коротко, проте вірно, оцінив Франко творчість Станіслава Грудзінського, автора збірки художньої прози «Powieści ukraińskie», поеми «Idealista» (1872) і збірок поезій «Marzenia i piosnki» (1872), «Urwane akordy» (1874). Талант Грудзінського, пише Франко, «невеликий, але симпатичний. Зокрема йому дуже гарно вдалося потрапити в тон української народної пісні і Шевченка».

Свіжим і енергійним талантом назвав Франко Володимира Висоцького, який розпочав свою літературну творчість сатирою «Wszystcy za jednego», в якій висміяв польську шляхту, її безхарактерність і марнотратство. У Висоцького звучали і сентиментальні чутливо-патріотичні мотиви, прикладом чого може бути поема «Laszka» (1894).

«Се, — як пише Франко, — слабе наслідування лірико-епічного тону “Марії” Мальчевського з тими самими маріонетковими козаками, татарами і поляками, але без глибини і сили в малюванні поодиноких постатей». Найкращим твором Висоцького він вважає поему «Oksana».

Хоча Висоцький не є великим майстром форми, проте «чути в його поезії якийсь подих свіжості і сили, якусь мужню енергію і в тім головна її принада».

Вивчав Франко і твори на теми з життя України, що їх писали українською мовою польські поети XIX ст. Тимко Падура, Антін Шашкевич і Павлин Свенцицький. Це було продовження традицій безіменних польських поетів XVII і XVIII ст., що склали чимало українських віршів. Про життя і творчість А. Шашкевича він написав, як уже згадувалося, окрему розвідку, в якій коротко зупинився і на поетичній творчості Т. Падури; про літературну діяльність П. Свенцицького висловився у статті про театр в Галичині¹.

Т. Падура, який вчився разом із Гоцинським і Залеським в уманській середній школі, виступив у 20-х роках з віршами, складеними українською і польською мовами. В українських віршах Падура оспівував минуле України, в них вперше змальовувались образи кобзарів. Проте ці вірші, як писав Франко, мали пропагандистське призначення. Падури йшлося про те, щоб зацікавити ними українського селянина-кріпака та привернути його до солідарності зі шляхтою на ґрунті спільної туги за минулим, за тими часами, коли Україна була під володінням шляхетської Польщі.

Із цією метою, як читаємо у Франка, в статті про Шашкевича «й сам Падура в р. 1828 пустився був у фантастичну подорож по Вкраїні понад і за Дніпром, перебраний за лірника, з метою вести при помочі своїх пісень та розмов польсько-патріотичну пропаганду серед потомків давнього козацтва»².

¹ Франко І. Руський театр в Галичині // Зоря. — № 23–24. — Львів, 1885. — С. 280–281.

² ЗНТШ. — Т. LVII. — С. 23.

Франко вважає, що ця «патріотична» течія була зумовлена підготовкою до польського повстання 1830 р., організатори якого вважали необхідним приєднати широкі маси на Україні до справи відбудови Польщі.

Однак твердження Франка, що поетична творчість Падури була спрямована на відбудову шляхетської Польщі, не погоджуються з характеристикою Падури, яку дав останнім часом польський літературознавець Ю. В. Гомулицький. У написаному Гомулицьким вступі до віршів Падури, що подаються в антології «Księga wierszy polskich XIX wieku», читаємо, що Падура був зв'язаний своєю діяльністю з декабристами на Україні. Це визначало революційний напрям в його віршах¹.

Характерно, що вірш «Пісня про Кармелюка» склав Я. Комарницький, який вийшов з гуртка співаків, організованого Падурою². Все це нашоує на думку, що Падура в своїй діяльності переслідував не ту мету, що приписує йому Франко, а, можливо, справді демократичні цілі. Це питання, безперечно, заслуговує окремого дослідження.

Серед поезій, складених польськими поетами українською мовою, крім ще антикріпосницьких пісень К. Ценглевича (1807–1886), про ідейний зміст яких він схвально висловився у статті «Шевченко героєм польської революційної легенди»³, Франко виділяв особисту лірику Антона Шашкевича (1813–1880), який відіграв деяку роль у житті польської шляхти на Поділлі.

Вірші А. Шашкевича разом з його біографією видав Бущинський⁴. Цей польський дослідник намагався довести, що діяльність Шашкевича була тісно зв'язана з революційними течіями польського народу. Франко, вивчивши якнай докладніше епоху, в якій жив Шашкевич, його життя, діяльність і віршову спадщину, у своїй розвідці розглядає це питання інакше.

Франко вказує, що А. Шашкевич після поразки повстання 1831 р., в якому брав участь, відіграв важливу роль у т. зв. «балагульщині»⁵.

Польські історики, на яких посилається Франко, по-різному характеризували «балагульщину». Одні з них, наприклад, Г. Ржевуський («Mieszaniny obyczajowe Jarosza Wejły»), Карвицький («Wspomnienia Wołuniaka») і В. Калінка («Pisma rompięjsze»), засуджували її як негативне явище, як результат неучтва польської молоді. Згадуваний вже С. Бущинський, навпаки, бачив у «балагульщині» конспіративну організацію, що ставила своєю метою звільнення селян з кріпацтва та піднесення серед них освіти.

Франко був найбільш прихильний до поглядів Т. Бобровського («Pamiętniki»), який бачив у «балагульщині» протест проти закостенілого життя. З цього приводу він пише: «Мені здається, що замість силоміць підсувати їм (тобто «балагулам». — Т. П.) якісь вищі інтенції, яких у них не було, ліпше буде вважати балагульщину за елементарну, мало відому, а часто цинічну реакцію проти усеї тої фальші шля-

¹ Див. Księga wierszy polskich XIX wieku. Zebrał J. Tuwim. Opracował i wstępem opatrzył J. W. Gomułicki. — Т. I. — Warszawa, 1956. — С. 179–181.

² Пісні та романси українських поетів. Упорядкування і примітки Г. А. Нудьги. — Київ, 1956. — С. 317–321.

³ Житє і Слово. — Т. I. — Львів, 1894. — С. 378–402.

⁴ Pieśni A. Szaszkiewicza wraz z jego życiorysem wydał S. Buszczyński. — Kraków, 1890.

⁵ Слово «балагула» означає перевізника товарів і пасажирів.

хетсько-панського життя, що виробилася віками та особливо при кінці XVIII і в початку XIX в. дійшла до найвищого ступня під впливом французини. І мовою й манерами, одіжжю і способом думання польська шляхта на Україні так була відбилася не лише від українського народу, але загалом від простоти і натуральності життя, що скоро послабла дисципліна, якою піддержували цю ненатуральність школи й салони, мусіла наступити реакція в протиний бік: проти обов'язкової та модної французини виступає в устах шляхтичів «хлопська» українська мова; проти блискучих карет та фаєтонів — прості луб'яні брички і так скрізь аж до поєдинків на батоги. Що при тім бодай у більшості балагулів не було в свідомості ніякої соціальної мети, ніякої реформи»¹.

Далі Франко наводить такі факти, як демонстрації «балагулів» проти іноземних мод, співання українських пісень. Крім цього, він згадує і про арешт Шашкевича в 1838 р., який був викликаний не, як вважали Бушинський і Карвицький, революційною діяльністю, а звичайними авантюрами. Останнє підтверджують обставини арешту і текст допиту Шашкевича губернатором Бібіковим, де немає й натяку на революційну діяльність «балагулів».

«Балагульщина» була поширена впродовж другої половини XIX ст. серед шляхти на Поділлі, Волині та в інших частинах України. Шашкевичу належала керівна роль у цьому рухові, він був «королем балагулів». Шашкевич («балагули» звали його Шашкою) виділявся силою, гарно співав і складав вірші.

Франко вважає, що «балагульщина» цікава як епізод з історії шляхти на Україні, в якому деяку роль відіграли українські елементи. «Балагули» співали українських пісень, складали вірші українською мовою². У зв'язку з цим Франко пише: «Варто придивитися ближче тому напливові українського елемента в польсько-шляхетське життя та тому збагаченню української поезії, яке, по думці декого з поляків, дала балагульщина»³. Для українства, заявляє Франко, «балагули» не дали принципово нічого особливого, не виключаючи й віршової літератури. У складанні віршів вони проявляли мало оригінальності, наслідували народні пісні й поезії Шевченка.

Публікуючи невідомі досі вірші Шашкевича та вивчаючи його віршову спадщину в цілому, Франко у зв'язку з твердженням Бушинського про нібито революційну діяльність балагулів розглядає, чи дійсно в цих віршах відбилися революційні ідеї. На це питання він дає негативну відповідь, заявляючи, що пісні Шашкевича політично і соціально цілком безбарвні, значна їх частина («Любов», «Чарівниця», «Горе в серці», «Минулось», «Як чие серце», «Над Ятраньом» та інші) «обертається в крузі чисто індивідуальних особистих почувань».

Це підтверджується далі розглядом віршів «Над Ятраньом», «Бурлака», присвячених особистому, безталанному життю автора. Найвищим щастям у житті людини вважає Шашкевич жіночу любов. Поза ці межі не виходять і польські вірші Шашкевича, що містилися у знайденій Франком збірці.

¹ ЗНТШ. — Т. LVII. — С. 19.

² Пор. також І. Франко. Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в XIX в. // ЗНТШ. — Т. XLV. — С. 17.

³ ЗНТШ. — Т. LVII. — С. 22.

Найважливішим аргументом проти тверджень Бущинського був у руках Франка знайдений останнім вірш «Іван з Корнієм», що його склав Шашкевич напередодні скасування кріпацтва в Росії. В цьому вірші чітко виявлено ставлення автора до визволення селян з кріпацтва. Франко, навівши повністю текст вірша, робить такий висновок: «Отже мужицька воля по думці Шашкевича мала бути свободою гулянок, п'ятик, крадіжей, розбою та неробства, мало що не привілеگیєю селянам». З передмови до вірша «До Редакції» видно, що автор бажав, щоб вірш («Іван з Корнієм») був надрукований і став «для остороги вельможним», дав їм «науку» про мужиків.

Полеміку з Бущинським Франко закінчує словами: «Здається, що ся вірша, припадком уратована від затрати, се найліпше dementi хлопомансько-конспіраційної легенди Бущинського про балагульщину та її короля».

У віршах Шашкевича дійсно немає свідчень про те, що діяльність «балагулів» переслідувала завдання революційного характеру. Однак цілком погодитися з міркуваннями Франка, що лірика Шашкевича зводиться тільки до особистих почувань, не можна. В цій ліриці звучать мотиви патріотизму, як наприклад у вірші «Мазур-голубець», де поет виступає проти наслідування іноземного. Характерно, що Шашкевич творчо використовує український фольклор і поезію Шевченка. Все це було типове, як зазначав і сам Франко, для «балагулів», а отже, і для їх «короля» Антона Шашкевича.

Франко, порівнюючи Шашкевича з Падурою, надає перевагу першому. Хоч за Шашкевичем, як і за Падурою, він не визнавав справжнього поетичного таланту і закидав обидвом слабе знання української мови, проте вважав, що у зв'язку з тим, що Шашкевич не брався за відірвані від життя теми, а оспівував зрозумілі людські почуття і події, вірші його промовляли безпосередньо до читача і завоювали більшу популярність, ніж твори Падури, в широких колах як польського, так і українського суспільства. Для прикладу Франко називає вірш Шашкевича «Над Ятраньом», що став популярною піснею на Полтавщині, в Галичині й на Буковині. Ця пісня, як відомо, користується широкою популярністю на Україні і зараз, вона стала народною.

Більшого значення, ніж творчості Падури і Шашкевича, надавав Франко літературній діяльності Павлина Свенцицького, що виступав в українській літературі під псевдонімами Павла Свого і Лозовського.

«Павло Свій, — писав Франко, — була то серед тодішньої українофільської громади (йдеться про 60-ті і 70-ті роки XIX ст. — Т. П.) на всякий спосіб першорядна сила: чоловік дуже спосібний і владаючий непослідньою наукою, широтою та свіжістю поглядів, поляк з України родом, знав він дуже гарно мову, історію і звичаї українського народу, а zarazом яко щирий демократ і чоловік поступовий був серед тодішніх поляків появою зовсім незвичайною. Примушений в р. 1863 емігрувати з України, він осів у Львові з тою думкою, щоб посвятити свій талант роботі над духовним і літературним збратанням русинів з поляками на ґрунті ідей демократично-федераційних»¹. П. Свенцицький увійшов в історію української літератури як автор «Байок», що їх назвав Франко гарною пам'яткою.

¹ Франко І. Твори. — Т. XVI. — Київ, 1955. — С. 98–99.

Крім цього, він переклав чимало польських, французьких і англійських п'єс, переробив на драму поему Шевченка «Наймичка», написав польською мовою драматичні твори на теми староруської історії — «Ігор Святославич», «Марта Борецька». Обдарований артистичними здібностями, П. Свенцицький бажав повністю віддатися театру. Однак здійсненню такого плану перешкодили умови, що склалися в цей час у Галичині. В діяльності Свенцицького Франко звертає головну увагу на прогресивні тенденції, його працю на полі українсько-польського літературного єднання.

Як бачимо, Іван Франко, характеризуючи з демократичних позицій представників «української школи» в польській літературі, вніс чимало нового у її вивчення. Передусім він поширив межі «української школи», включаючи до її складу, поряд з поетами-романтиками та їх епігонами, також їх попередників, письменників XVI–XVIII ст. По-друге, він опублікував тексти забутих творів на українські теми. І, нарешті, найбільше уваги Франко приділив розгляду важливіших творів, що належать до «української школи», відрізняючи в їх змісті те, що правдиво відображає життя України, і видумане, ідеалізоване, відмежовував у цих творах прогресивне від реакційного.

Франко був палким прихильником дружби українського і польського народів. Приємно, що літературознавці народної Польщі характеризують представників «української школи» так, як оцінював їх Франко. З дослідженням Франка співзвучна, наприклад, характеристика творчості С. Гощинського і Б. Залеського польським істориком літератури К. Викою¹. Це ще одне свідоцтво того, що праці Франка про «українську школу» в польській літературі не втрачають свого значення і в наш час.

---

¹ Wyka K. Historia literatury polskiej. — Cz. I: Romantyzm. — Варшава, 1956. — S. 110–120.